

Triedny prístup a tzv. socialistická zákonnosť v Československu na príklade kolektivizácie poľnohospodárstva¹

Ondrej Podolec

ÚVOD

Dôvera, či nedôvera voči právu (či už jeho tvorbe alebo aplikácii) je jednou z dôležitých otázok slovenských právnych dejín 20. storočia. Predkladaná štúdia sa zaoberá obdobím, keď bola všeobecná dôvera v právny poriadok a justičný systém štátu snáď najnižšia v histórii. Zameriava sa na trestnú politiku komunistického režimu v Československu, ktorý trestné právo používal ako nástroj perzekúcie voči odporcom režimu, pričom analyzuje príslušné smernice vedenia vládnucej komunistickej strany a prokuratúry a ich aplikáciu československým justičným systémom v oblasti násilnej kolektivizácie poľnohospodárstva. Komunistický režim v Československu sa vo svojom zakladateľskom období ani netajil tým, že právo a justícia nemajú byť prostriedkom na dosiahnutie spravodlivosti ale primárne nástrojom triedneho boja.

Tézy, ktoré pre nastolené bezprávie a nespravodlivosť v komunistickom štáte platili všeobecne, demonštrujeme na príklade poľnohospodárstva, resp. tzv. socializácie dediny, ako bola dobovo nazývaná násilná kolektivizácia². Trestnoprávna represia bola v tejto oblasti zneužívaná ako jeden z vynucovacích prostriedkov popri rôznych formách mimosúdnej represie, medzi ktoré patrili predovšetkým tábory nútenej práce a zmarenie možností slobodného spoločenského uplatnenia.

Abstract

The paper deals with the criminal policy of the communist regime in Czechoslovakia, which used criminal law as an instrument of persecution against opponents of the regime. It analyses the directives of the Communist Party and their application by the Czechoslovak judicial system in the field of forced collectivisation of agriculture.

Keywords

Slovakia, Czechoslovakia, History, Law, judiciary, 20th Century, communist regime, collectivization

Author

doc. Mgr. et Mgr. Ondrej Podolec, PhD.
Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
ondrej.podolec@flaw.uniba.sk

Cite

PODOLEC, Ondrej. Triedny prístup a tzv. socialistická zákonnosť v Československu na príklade kolektivizácie poľnohospodárstva. In *Historia et theoria iuris*, 2023, roč. 15, č. 2, s. 66 – 74.

¹ Štúdia bola spracovaná v rámci riešenia grantu APVV-19-0494 *Efektívne pozemkové úpravy*.

² CAMBEL, Samuel. *Päťdesiate roky na slovenskej dedine: najťažšie roky kolektivizácie*. Prešov: Universum, 2005; JECH, Karel. *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha: Vyšehrad, 2008; HLAVOVÁ, Viera. *Kulak – triedny nepriateľ: „Dedinský boháč“ v kontexte kolektivizácie na Slovensku (1949 – 1960)*. Bratislava: VEDA, 2010; HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva: víťazstvá a prehry*. Bratislava: Družstevná únia SR, 1995; JUNĚCOVÁ, Jiřina – PŠENIČKOVÁ, Jana (eds.). *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství: vznik JZD 1948 – 1949*. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1995; KAPLAN, Karel. *Proměny české společnosti (1948 – 1960). Část druhá: venkov*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2012; PODOLEC, Ondrej. JRD – fenomén povojnového vidieka. In LYSÝ, Miroslav – POVAŽAN, Michal (eds.). *Právo v čase a priestore*. Bratislava: Atticum 2014, s. 181 – 193.

Zákon o táboroch nútenej práce (č. 247/1948 Zb.)³ umožňoval faktické uväznenie osôb bez rozhodnutia súdu až na dobu dvoch rokov s propagandistickým zdôvodnením včleneným priamo do textu zákona: „aby mohli byť vychované pre prácu ako občiansku povinnosť a aby mohla byť využitá ich pracovná schopnosť v prospech celku“.

Charakteristika osôb, ktoré mohli byť postihnuté týmto výrazným obmedzením základných ľudských práv, hoci nespáchali žiadny trestný čin, bola účelovo vymedzená veľmi vágne. Malo ísť o „osoby, ktoré práci sa vyhýbajú alebo ohrozujú výstavbu ľudovodemokratického zriadenia alebo hospodársky život, najmä verejné zásobovanie“ a dokonca aj „osoby, ktoré im to umožňujú...“. Novo nastolenému politickému režimu to pri využití tohto represívneho nástroja poskytovalo takmer neobmedzené možnosti na perzekúcie osôb, ktorým nemusel ani formálne dokazovať spáchanie akéhokoľvek trestnoprávneho deliktu.

Okrem obmedzenia slobody tento zákon umožňoval aj ďalšie mimosúdne zásahy do základných ľudských práv a slobôd, predovšetkým faktické vyvlastnenie majetku (uvalenie národnej správy) a navyše nútené vysťahovanie z miesta bydliska spolu s prikázaním miesta pobytu.

O týchto závažných zásahoch rozhodovala akási obskúrna komisia kreovaná orgánom miestnej správy – krajským národným výborom.⁴ Napriek tomu, že nešlo o právoplatný rozsudok súdu, zaznamenávalo sa zaradenie do tábora nútenej práce do súdneho registra trestov, čo pre tieto obeť mimosúdnej represie fakticky znamenalo ďalší postih. Pre takto „označené“ osoby žijúce v komunistickom režime to totiž prinášalo výrazné obmedzenie možností ďalšieho spoločenského uplatnenia. Táto spoločenská a profesijná diskriminácia sa obvykle vzťahovala aj na rodinných príslušníkov, pričom osobitne limitovala možnosti štúdia detí súkromne hospodáriacich roľníkov na stredných a vysokých školách.

Súbor vyššie popísaných perzekučných opatrení, ktoré boli exemplárne uvalené na jednu i dve rodiny v obci sa stal efektívnym donucovacím prostriedkom pri vzniku jednotných roľníckych družstiev. Ostatní roľníci vidiac, že ďalší odpor nemá zmysel, sa napokon obvykle rozhodli podpísať „dobrovoľnú“ prihlášku do družstva, do ktorého museli odovzdať svoj celý poľnohospodársky majetok.⁵

Trestnoprávna represia následne slúžila ako ďalší vynucovací prostriedok účelovej, nespravodlivej a diskriminujúcej legislatívy, ktorá mala často charakter uzákoneného bezprávia. Okrem vyššie spomínaného vstupu súkromne hospodáriaceho roľníka do jednotného roľníckeho družstva bola sprievodným javom ďalších súvisiacich hospodárskych a politických opatrení komunistického štátu:

- 1) vynucovala akceptáciu pozemkových úprav (hospodársko-technickej úpravy pôdy)
- 2) vynucovala plnenie stanovených dodávok štátu (tzv. kontingentov)
- 3) jej súčasťou boli aj procesy s tzv. kulakmi, ktoré slúžili aj ako zdôvodnenie počiatočných hospodárskych neúspechov kolektivizovaného poľnohospodárstva.

Pozemkové úpravy boli oficiálne prezentované ako prostriedok na zníženie rozdrobenosti pôdneho fondu. Svojou mocensko-politickou účelovosťou sa povojnové komasácie líšili od pozemkových úprav, ktorými sa minimálne od devätnásteho storočia štát

³ SIVOŠ, Jerguš. *Bez rozsudku! Pracovné tábory, sústredňovacie tábory a tábory práce na Slovensku 1945 – 1953*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011.

⁴ Pred konštituovaním krajských národných výborov na základe zákona č.280/1948 Zb. rozhodovalo o represívnych opatreniach na základe zákona č. 247/1948 Zb. ministerstvo vnútra.

⁵ JECH, Karel. *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha: Vyšehrad, 2008; JUNĚCOVÁ, Jiřina – PŠENIČKOVÁ, Jana (eds.). *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství: vznik JZD 1948 – 1949*. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1995; PODOLEC, Ondrej. JRD – fenomén povojnového vidieka. In LYSÝ, Miroslav – POVAŽAN, Michal (eds.). *Právo v čase a priestore*. Bratislava: Atticum 2014, s. 181 – 193, porov.: zákon č. 69/1949 Zb. o jednotných roľníckych družstvách.

cielene snažil čeliť reálnemu problému rozdrobovania vlastníctva pôdy, ktorý bol prekážkou efektívneho poľnohospodárstva, rozvoja podnikania i celkového hospodárskeho vývoja krajiny. Pri pokusoch o prekonanie rozdrobenosti pôdy pred rokom 1918 (v súvislosti s usporiadaním a neskôr zrušením urbáru) tvorili základný právny rámec uhorské zákonné články z rokov 1836, 1840 a 1871. Ich cieľom bolo preniesť nový stav vlastníckych vzťahov do katastrálnych máp a vyznačiť aj v teréne nové hranice medzi aktuálnymi vlastníkmi. Ich úlohou tiež bolo stanoviť zodpovedajúce vlastnícke podiely jednotlivých členov novo kreovaných urbariátov. V rámci tzv. proporčovania, boli vymedzené a zamerané predovšetkým urbárske majetky v kolektívnom vlastníctve, t.j. lesy a pasienky a zistená ich majetková podstata... Zároveň boli určené aj podiely členov na celkovom spoločnom majetku. K ďalšej vlne komasácií došlo v Uhorsku po roku 1908, pričom do roku 1948 sa uskutočnilo podľa starších právnych predpisov asi 220 komasácií.⁶

Právnym základom povojnovej komasačnej legislatívy boli právne predpisy z rokov 1948 (zákon č. 47/1948 Zb. o niektorých technicko-hospodárskych úpravách pozemkov - tzv. scelovací zákon), 1949 (Vládne nariadenie č. 211/1949 Zb. o zrušení scelovacích úradů a orgánů a o přechodu jejich působnosti na orgány lidové správy) a 1955 (vládne nariadenie č. 47/1955 Zb. o opatřeních v oboru hospodářsko-technických úprav pozemků, vrátane vykonávací vyhlášky č. 27/1958 Ú. l.).⁷

Takzvaný scelovací zákon bol typickým príkladom československej „socializačnej“ legislatívy v prvých povojnových rokoch, ktorej vývoj vyvrcholil po nastolení komunistického režimu sovietskeho typu v Československu vo februári 1948. Jeho primárnym cieľom bolo faktické zoštátnenie najlukratívnejších poľnohospodárskych pozemkov, výmenou za menej hodnotnú protihodnotu a zároveň znamenal aj ekonomické oslabenie súkromne hospodáriacich roľníkov. V období násilnej kolektivizácie slúžil aj ako ďalší nepriamy prostriedok nátlaku na vstup do jednotných roľníckych družstiev. Scelovanie nesúvislých a rozptýlených pozemkov individuálnych malovýrobcov vo veľké celky bolo realizované na základe nadradenia užívacích vzťahov poľnohospodárskych organizácií nad vlastnícke práva občanov, často aj formou výmen užívacích práv k pozemkom pri zachovaní vlastníctva k nim. Zákon definoval pozemkové úpravy ako technicko-hospodárske úpravy pozemkov, pričom mali byť vykonávané so všetkými úpravami, ktoré s nimi organicky súviseli (napr. meliorácia). Pozemkové úpravy sa mali podľa zákona vykonávať v prípade ak mali priniesť reálne hospodárske a sociálne prínosy. Dobovým jazykom malo byť výsledkom pozemkových úprav zvýšenie „životnej úrovne poľnohospodárskeho ľudu“ a lepšie „zaistenie výživy všetkého obyvateľstva“⁸. Podľa zákona z roku 1948 zahŕňalo vykonanie týchto pozemkových úprav najmä scelovanie rozdrobených a rozptýlených pozemkov (komasácia), delenie a úprava správy i užívania pozemkov, zaokrúhľovanie pozemkov a lesov (arondácia), odstraňovanie cudzích pozemkov (enkláv), vyrovnávanie hraníc pozemkov a kultiváciu horských planín.

Riadenie procesu pozemkových úprav bolo v kompetencii scelovacích (upravovacích) orgánov a úradov na celoštátnej, nadregionálnej i regionálnej úrovni. Najvyšším kontrolným úradom s celoštátnou pôsobnosťou bolo ministerstvo poľnohospodárstva, pričom nižší stupeň riadenia kopíroval bývalé krajské zriadenie.

⁶ HUDECOVÁ, Lubica. Pozemkové úpravy na Slovensku. In *25. Medzinárodné sympóziu o politike pozemkových úprav pre špecifické aplikácie* (26. – 28. 5. 1997). B. m., b. r., b. v., s. 2, 3. [online]. [cit. 2022-08-10]. Dostupné na internete: <<https://www.pce.sk/clanky/pozuprav.htm>>; DOLUVODSKÝ, Jozef. Vývoj pozemkových úprav na Slovensku z pohľadu geodeta. In *Geodetický a kartografický obzor*, 1992, roč. 38, č. 8, s. 171 – 174; MACHAJDÍKOVÁ, Jarmila. Rozdrobenosť pozemkov – brzda realizácie stavebných projektov. In *Nehnutelnosti a bývanie*, 2010, roč. 5, č. 2, s. 26 – 34.

⁷ Dôvodová správa k zákonu ČNR č. 229/1991 Zb. [online]. [cit. 2023-09-08]. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1990cncr/tisky/t0215_00.htm>

⁸ Zákon č. 47/1948 Zb. o niektorých technicko-hospodárskych úpravách pozemkov.

Vynucovacia trestnoprávna legislatíva nútila súkromne hospodáriacich roľníkov aj napriek ich nesúhlasu okamžite začať hospodáriť s novo pridelenou pôdou, lebo v opačnom prípade im bezprostredne hrozilo trestné stíhanie za trestný čin sabotáže.⁹

Ako sme uviedli vyššie, od roku 1949 bol tento zákon zneužívaný aj na odobratie pôdy súkromne hospodáriacim roľníkom v rámci tohto tzv. scel'ovania v prospech miestneho jednotného roľníckeho družstva a ako náhrada im bola obvykle pridelená menej bonitná pôda. Roľníci sa väčšinou voči tomuto procesu búrili a odmietali náhradné pozemky prevziať a obrábať. Navyše im bola príslušným orgánom miestnej správy často pridelená aj ďalšia pôda nútený nájom, pričom aj tú boli povinní pod hrozbou trestného stíhania prakticky okamžite začať obhospodarováť. Spolu s nútene pridelenou pôdou im boli predpísané aj ďalšie naturálne dávky štátu (tzv. kontingenty) vypočítané podľa celkovej výmery, ktoré boli rovnako trestnoprávne vynucované.¹⁰

Aj samotné povinné dávky boli v rámci procesu násilnej kolektivizácie nepriamym prostriedkom štátneho nátlaku. Ich výška totiž bola často nastavená tak, že ju súkromne hospodáriaci roľník reálne nedokázal splniť, čo malo viesť k jeho „kapitulácii“ v podobe vstupu do družstva. Nedodanie predpísaného množstva poľnohospodárskych produktov pritom bolo postihované vysokými trestami odňatia slobody. Aplikácia prax komunistickej justície ho nekvalifikovala ako porušenie daňovej povinnosti, ale ako omnoho závažnejšie konanie – sabotáž a marenie štátneho hospodárskeho plánu. „Likvidačný“ charakter teda pre súkromne hospodáriaceho roľníka mali nielen samotné predpísané dávky ale aj sankcia za ich nesplnenie.

Okrem neúmerne vysokých a trestnoprávne vynucovaných dávok a pozemkových úprav patrila medzi nepriame formy tlaku na súkromne hospodáriacich roľníkov aj ich ekonomická likvidácia v podobe umelo vytvorených podmienok znemožňujúcich samostatné hospodárenie. Jej prostriedkami boli ďalšie legislatívne zakotvené formy ich nerovnoprávneho postavenia voči ekonomickým subjektom v štátnom a kolektívnom vlastníctve. Táto diskriminácia im zakazovala:

- 1) vlastníť potrebnú mechanizáciu (pričom zároveň zakotvovala jej zoštátnenie)
- 2) zamestnávať pracovné sily.¹¹

Zamestnávanie poľnohospodárskych robotníkov bolo súdmi kvalifikované ako ich vykoisťovanie, pričom sa následne stalo aj jedným z definičných kritérií, podľa ktorých mal byť súkromne hospodáriaci roľník označený za kulaka.

K závažným opatreniam patrilo aj výrazné obmedzenie vlastníckych práv k pôde a drastické regulačné štátne zásahy v oblasti jej obhospodarovania, keďže súkromne hospodáriaci roľník sa nemohol slobodne rozhodovať na základe ekonomickej výhodnosti, či efektivity. Musel sa plne podriaďiť ústrednému hospodárskemu plánu, ktorý presne určil:

- druh pestovaných plodín
- v akom objeme ich má roľník pestovať
- minimálne predpísané výnosy.

⁹ *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1952, č. 23/1952 (rozsudok Krajského súdu v Prahe 4Tk 127/52 zo 17. 6. 1952).

¹⁰ *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1952, č. 23/1952 (rozsudok Krajského súdu v Prahe 4Tk 127/52 zo 17. 6. 1952); tiež: *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1954, č. 19/1954 (rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe 2 Tz 71/53 z 3. 10. 1953).

¹¹ JECH, Karel. *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha: Vyšehrad, 2008; JUNĚCOVÁ, Jiřina – PŠENIČKOVÁ, Jana (eds.). *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství: vznik JZD 1948 – 1949*. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1995.

Prostredníctvom trestnoprávne vynucovaných štátnych regulácií sa tak súkromne hospodáriaci roľníci stali akýmisi „otrokmi“ vlastnenej pôdy. Zostali síce jej vlastníkmi i užívateľmi, no ich reálne postavenie sa fakticky začínalo podobať robotníkom na štátnom majetku.¹²

V drakonických trestných zákonoch z prvých rokov vlády komunistického režimu (zákon č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky a následný trestný zákon č. 86 z roku 1950 ktorý jeho „politické“ paragrafy recipoval do svojej prvej hlavy), ktoré boli aplikované voči súkromne hospodáriacim roľníkom, sa mali odzrkadliť základné politické smernice, ktoré formuloval prezident republiky a predseda Komunistickej strany Československa Klement Gottwald na IX. zjazde vládnucej strany: „*Nesmieme ani na okamih zabúdať, že cesta k socializmu je a bude i po februárovom víťazstve cestou triedneho boja.*“ Trestné právo teda malo byť zbraňou v pracujúceho ľudu v súlade so Stalinovou doktrínou o „zostrujúcom sa triednom boji v období prechodu od kapitalizmu k socializmu.“¹³ Základná smernica Zápotockého vlády, ktorá mala formulovať trestnú politiku štátu po februári 1948 znela: „*Nové trestné právo bude chrániť záujmy pracujúcich, ich budovateľské úsilie a plody ich práce.*“¹⁴

V dôvodovej správe k novým trestným kódexom z roku 1950¹⁵ to bolo formulované ešte pregnantnejšie: „*Skutočnosť, že triedna podstata oslobodeného štátu sa od základov zmenila ... odráža sa nutne aj v nových zákonoch...*“ Úlohou trestného zákona malo byť čo najúčinnjšie prispieť k zneškodneniu reakcie a mal teda byť „*ostrou zbraňou nášho pracujúceho ľudu proti všetkým jeho nepriateľom*“.

Pokiaľ ide o faktickú nerovnosť pred zákonom na základe triednej príslušnosti, drakonické trestné zákony ju síce explicitne nezakotvovali, no s jej otvoreným vyjadrením sa stretávame v dôvodových správach k zákonom a predovšetkým v aplikačnej praxi, kde hrala vedúcu úlohu prokuratúra.

Osobitným príkladom nerovnosti občanov v právach a povinnostiach bola nerovnosť na základe údajnej príslušnosti k spoločenskej triede podľa klasifikácie vychádzajúcej z aktuálnej interpretácie oficiálnej štátnej ideológie marxizmu-leninizmu.

Odhliadnuc od spomínaného systému poľnohospodárskej legislatívy (ktorá, ako sme popísali vyššie, sama o sebe zakotvovala bezprávie voči súkromne hospodáriacim roľníkom), sa primárne zameriame na nerovnosť v postavení páchatel'ov vykonštruovaných trestných činov podľa toho, aký triedny pôvod u nich súd identifikoval. Od neho sa následne odvíjala trestná kvalifikácia protiprávneho konania, ako aj výška uloženého trestu.

Hoci bol subjekt trestného činu v zákone definovaný ako všeobecný, od súdov bolo vyžadované, aby triedny pôvod zohľadňovali ako akúsi jeho osobitnú vlastnosť.

Podľa smerníc generálnej prokuratúry (Metodický dopis k vyšetrovaniu trestných činů v zemědělských věcech)¹⁶ mal byť „*směr úderu prokuratúry (...) vedený najmä proti (...) nepriateľskej činnosti kulakov*“. Smernice sa odvolávali na prejav prvého tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Československa Antonína Novotného, ktorý zdôrazňoval, že „*musíme*

¹² *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1952, č. 23/1952 (rozsudok Krajského súdu v Prahe 4Tk 127/52 zo 17. 6. 1952); tiež: *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1955, č. 75/1955 (rozsudok Krajského súdu v Českých Budějoviciach 3To 27/55 zo 14. 2. 1955).

¹³ Národní shromáždění republiky československé. Tlač. Vládný návrh. Trestný zákon (č. 472). [online]. [2022-09-17]. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0472_01.htm>

¹⁴ BLAŽEK, Lukáš. Rekodifikace trestního práva hmotného. In BLÁHOVÁ, Ivana – BLAŽEK, Lukáš – KUKLÍK, Jan – ŠOUŠA, Jiří et al. *Právníková dvoutka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století*. Praha: Auditorium, 2014, s. 386.

¹⁵ Národní shromáždění republiky československé. Tlač. Vládný návrh. Trestný zákon (č. 472). [online]. [2022-09-17]. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0472_01.htm>

¹⁶ Národní archiv Praha: fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna (UPV-B), kartón 2792 (Trestné činy v JRD). Metodický dopis k vyšetrovaniu trestných činů v zemědělských věcech.

energickejšie a účinnejšie bojovať najmä proti sabotážam štátnych dodávok zo strany kulakov, ktorí sa touto formou snažia podkopávať triedny zväzok robotníkov a roľníkov, ktorý je oporou samotnej podstaty nášho spoločenského zriadenia.“

Aplikačná prax mala v zásade rozlišovať tri druhy súkromne hospodáriacich roľníkov:

- 1) drobný roľník (maloroľník)
- 2) stredný roľník
- 3) dedinský boháč (kulak).

Rozhodujúce pritom bolo rozlíšenie medzi stredným roľníkom a kulakom, keďže to bola „hranica“, za ktorou bol občan označený za triedneho nepriateľa, čo malo závažné následky na rozdielnú trestnú kvalifikáciu rovnakého konania (podľa týchto smerníc prokuratúry bol zo strany súdov potrebný „*obozretný postup a presné rozlišovanie medzi malými a strednými roľníkmi na jednej strane a kulakmi na druhej strane...*“). Diametrálne odlišný prístup vláduceho režimu k rôzne označeným skupinám občanov mala odzrkadľovať aj ďalšia direktíva prokuratúry: „*pri svojej práci musia prokurátori dodržiavať zásadu, že kulaka k plneniu jeho povinností donútime, malého a stredného poľnohospodára presvedčame...*“¹⁷

Charakteristika (definícia) troch definovaných kategórií roľníkov sa v judikatúre vyvíjala len postupne.

Najjednoduchším núkajúcim sa rozlišovacím kritériom by bolo určenie podľa výmery vlastnenej pôdy, no tento „exaktný“ dištingtívny znak by „generoval“ len veľmi malý počet kulakov. Osobitne na Slovensku totiž roľníci obvykle nedisponovali veľkou výmerou, čo malo historicko-právne dôvody (uhorské dedičské právo), navyše väčšia časť z nich prišla o časť pôdy už v rámci realizácie tzv. Novej pozemkovej reformy z roku 1948.

V „predpísanej“ schéme triedneho boja na dedine „narysovanej“ podľa sovietskeho vzoru však bola rola dedinského kulaka nezastupiteľná, preto museli byť súdom nariadené vägnejšie rozlišovacie kritériá (príslušné smernice doslova uvádzali, že rozhodujúca nemala byť výmera obhospodarovanej pôdy, ale tzv. ekonomická charakteristika kulaka).

Judikatúra československého najvyššieho súdu napokon stanovila charakteristiku stredného roľníka nasledovne:

- vlastná práca súkromne hospodáriaceho roľníka mala byť pri výrobe podstatná
- mala spočívať predovšetkým na jeho práci a práci jeho rodinných príslušníkov
- ak zamestnával pracovné sily mimo najbližšej rodiny, tak sa to malo diať len dočasne a v čase naliehavej potreby
- cudzou pracovnou silou si teda mal roľník vypomáhať najmä v dobe špičkových prác, pričom jeho vlastná práca mala v každom prípade prevažovať na nájmom pracovných síl.

Z takto stanovených kritérií vychádzala aj judikatúra súdov, ktorá pri kategorizácii páchatel'a a z nej vyplývajúcej trestnoprávnej kvalifikácii napríklad uvádzala, že „... aj keď stredný roľník vyrába pre trh, nedovoľuje mu to spravidla zamestnávať cudzia pracovné sily“ alebo, že „...na výrobe sa podieľa predovšetkým sám a jeho rodiny, zamestnávanie pracovnej sily nemá trvalý ráz a je podružného významu, skôr len výpomocné“.¹⁸

¹⁷ NA Praha: f. ÚPV – B, k. 2792. Metodický dopis k vyšetřování trestních činů v zemědělských věcech; tiež: *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1954, č. 19/1954 (rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe 2 Tz 71/53 z 3.10.1953); *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1955, č. 75/1955 (rozsudok Krajského súdu v Českých Budějoviciach 3To 27/55 zo 14. 2. 1955).

¹⁸ NA Praha: f. ÚPV – B, k. 2792. Metodický dopis k vyšetřování trestních činů v zemědělských věcech; tiež: *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1951, č. 2/1951 (rozsudok Okresného súdu v Mladěj Boleslavi T173/50 z 9. 12. 1950); *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1951, č. 3/1951 (rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe To II 344/50 z 12.10.1950).

Judikatúra postupne ustálila aj výklad pojmu dedinský boháč¹⁹ (tento pojem neskôr vystriedal sovietsky pojem kulak), pričom rozlišovacie kritériá išli v tomto prípade aj nad rámec otázky zamestnávania pracovných síl, hoci bola považovaná za kľúčovú.

Dedinského boháča (resp. kulaka) teda mali charakterizovať nasledovné znaky:

- kulacké hospodárstvo malo spočívať na „vykorisťovaní pracovnej sily“ (spočívajúce v „zjednávaní si bezprácného zisku z práce zamestnaných osôb“) aj keď sa kulak spravidla so svojimi rodinnými príslušníkmi tiež podieľal na fyzických prácach

- za vykorisťovanie bolo označené dokonca aj využívanie práce vlastných detí roľníka na dosahovanie zisku

- námedzná práca mala byť pre výrobu rozhodujúca

- vlastná práca kulaka a jeho rodiny mala byť naopak pre hospodárstvo podružná

- hospodárska základňa kulaka mala vyrábať prevažne pre trh

- kulak mal dosahovať zisk a získavať kapitál

- kulak mal upevňovať svoju hospodársku základňu a vplyv na dedine

- osobitnou formou získavania vplyvu na dedine malo byť požičiavanie strojov a ako odplatu nútenie stredných a drobných roľníkov na prácu na svojom hospodárstve (pričom „*tí správne nepostrehnú, že kulakovi vykonávajú práce, ktorých hodnota je v úplnom nepomere k poskytnutému poľahu alebo stoju. Tu potom prichádza k rovnakému brutálnemu vykorisťovaniu kulakmi, ako je tomu pri zamestnávaní cudzích pracovných síl...*“)

Najvyšší súd v zjednocujúcej judikatúre prízvukoval, že príslušný súd „*nesmie ponechať bez povšimnutia otázku triedneho boja na dedine a musí osvetliť všetko, čo vedie k objasneniu postoja stíhaného poľnohospodárstva v tomto triednom boji, jeho správanie voči orgánom štátnej správy, jeho správanie v obci dnes i v dobe, keď statkári a agrárna strana ovládali našu dedinu a utláčali drobných a stredných poľnohospodárov.*“²⁰

Súdom správne určený „triedny charakter“ obvineného mal mať potom kľúčový vplyv na trestnú kvalifikáciu skutku. Judikatúra najvyššieho súdu stanovovala, že „triedny charakter obvineného práve v týchto prípadoch výrazne charakterizuje i spoločenskú nebezpečnosť trestného činu“²¹.

Podľa dobovej judikatúry sa „výstavba socializmu“ v komunistickom Československu mala „*vo svojom politickom základe opierať o zväzok robotníckej triedy s pracujúcim roľníctvom, t.j. s drobným a stredným roľníkom, ktorých je potrebné trpezlivo presvedčať a vychovávať a zbavovať ich tak výchovou prežitkov kapitalizmu v ich vedomí*“. Naproti tomu „v ostrom boji“ mala byť „*naša spoločnosť proti úhlavnému nepriateľovi socialistickej výstavby našej dediny – kulakovi.*“

Aplikovanie týchto zásad súdmi sa malo prejavovať aj v trestnoprávnej kvalifikácii jednotlivých skutkov podľa „triednej“ kategorizácie osoby páchatel'a. Zatiaľ čo u kulakov malo byť napríklad nesplnenie výrobných a dodávkových úloh spravidla „*jedným zo závažných prostriedkov narušovania našej socialistickej výstavby*“ a teda prejavom triedneho nepriateľstva, u stredného a drobného roľníka malo byť rovnaké (ne)konanie spravidla len „*prejavom neporiadnosti a ľahostajnosti k záujmom celej spoločnosti, prameniácim z prežitkov kapitalizmu v ich vedomí a majúcim oporu v súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov*“. „Blahosklonný“ prístup

¹⁹ *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1952, č. 23/1952 (rozsudok Krajského súdu v Prahe 4Tk 127/52 zo dňa 17. 6. 1952).

²⁰ NA Praha: f. ÚPV – B, k. 2792. Metodický dopis k vyšetřování trestních činů v zemědělských věcech; tiež: *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1955, č. 75/1955 (rozsudok Krajského súdu v Českých Budějovicích 3To 27/55 zo 14. 2. 1955).

²¹ NA Praha: f. ÚPV – B, k. 2792. Metodický dopis k vyšetřování trestních činů v zemědělských věcech; tiež: *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1951, č. 2/1951 (rozsudok Okresného súdu v Mladěj Boleslavi T173/50 z 9. 12. 1950); *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1951, č. 3/1951 (rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe To II 344/50 z 12.10.1950); *Sbírka rozhodnutí československých soudů*, roč. 1955, č. 75/1955 (rozsudok Krajského súdu v Českých Budějovicích 3To 27/55 zo 14. 2. 1955).

vládnuceho režimu k stredným roľníkom bol zdôvodnený príčinou ich „triedneho kolísania“. To malo vyplývať z ich údajných protikladných vlastností, keďže najmä stredný roľník bol jednak vlastníkom výrobných prostriedkov a zároveň pracujúcim.²²

„Triedny charakter“ páchatel'a mal mať vplyv aj na posúdenie subjektívnej stránky trestného činu, t.j. určenie formy zavinenia, ktorá bola v konštrukcii trestného zákona z roku 1950 kľúčová pre subsumovanie skutku pod príslušnú skutkovú podstatu.

Napríklad vyššie spomínané neplnenie naturálnych dávok štátu bolo v prípade drobného a stredného roľníka kvalifikované ako nedbanlivosť a malo byť naplnením skutkovej podstaty trestného činu marenia jednotného hospodárskeho plánu. Ako trestnú sadzbu mali v tomto prípade príslušné sudy obvykle ukladať podmienený alebo nepodmienený trest odňatia slobody na jeden až dva roky.

V prípade kulaka mal byť pri rovnaký skutok automaticky kvalifikovaný ako úmysel, čo napĺňalo skutkovú podstatu trestného činu sabotáže s podstatne vyššími trestnými sadzbami. Uložené tresty mali byť výlučne nepodmienené a obligatórne spojené s vedľajšími trestami prepadnutia celého majetku a zákazu pobytu v príslušnej obci, čo znamenalo okrem dlhoročného väzenia samostatne hospodáriaceho roľníka aj zbavenie jeho rodiny celého majetku a jej nútenú deportáciu na druhý koniec republiky.

Ako konkrétny príklad²³ takéhoto triedneho prístupu justície môže slúžiť súdny proces pre nesplnenie povinných dodávok a nedržanie predpísaného početného stavu chovaného dobytku, ktorý sa konal v roku 1953 pred Ľudovým súdom v Martine. Obžalovaný súkromne hospodáriaci roľník hospodáril na 22 hektároch, z toho 7 hektárov dostal do núteného nájmu. Prvostupňový súd ho uznal vinným z trestného činu sabotáže (§ 85, ods. 1 TZ, za použitia §30 TZ) a uložil mu hlavný trest odňatia slobody na jeden rok s podmieneným odkladom na jeden rok a vedľajšie tresty prepadnutia majetku a straty čestných občianskych práv na tri roky.

V tej dobe išlo o výnimočne nízky trest, čo súd odôvodnil konštatovaním, že obžalovaný nemôže byť považovaný za kulaka, keďže:

- je pôvodom z maloroľníckej rodiny
- pracoval ako robotník v továrni
- plocha núteného nájmu nemôže byť rozhodujúca pre určenie jeho kulackého charakteru.

Po odvolaní prokurátora i obžalovaného o veci rozhodoval v druhom stupni Krajský súd v Žiline. Ten dobovo príznačne zamietol odvolanie obžalovaného a zároveň vyhovel odvolaniu prokurátora s tým, že zrušil podmienený odklad trestu. Rozsudok bol odôvodnený zmenou kategorizácie obžalovaného, ktorá bola tentoraz určená „mechanicky“, len podľa výmery obhospodarovanej pôdy. Súd teda konštatoval, že je kulakom a teda aj triednym nepriateľom (t.j. je „nepriateľom prechodu dediny k vyšším kolektívnym formám hospodárenia“) následkom čoho „musí byť za svoje úmyselné konanie prísne potrestaný, čo vyžaduje spoločný záujem“.

Najvyšší súd nakoniec vyhovel sťažnosti generálneho prokurátora pre porušenie zákona, zrušil rozsudok druhostupňového súdu a uložil mu, aby od odvolaní obžalovaného i prokurátora znova konal a rozhodol.

Toto rozhodnutie odôvodnil presnejším preskúmaním majetkových a osobných pomerov obžalovaného, ktoré spochybňovali jeho označenie za kulaka:

- pôvod z chudobnej rodiny (rodičia vlastnili len 3 hektáre) a pomocou bratov sa vzdohli na 15 hektárov

²² Sbíрка rozhodnutí československých soudů, roč. 1955, č. 75/1955 (rozsudok Krajského súdu v Českých Budějovicích 3To 27/55 zo 14. 2. 1955).

²³ Sbíрка rozhodnutí československých soudů, roč. 1953, č. 94/1953 (rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe 2 Tz 43/53 zo 4. 7. 1953).

- skutočnosť, že štát im pridal do núteného nájmu 7 hektárov, hoci takúto výmeru pôdy s manželkou reálne nestačili obhospodarovať
- overil, že v roku 1950 postihol predmetné hospodárstvo požiar
- zistil, že podľa lekárskeho potvrdenia je obžalovaný naozaj vážne chorý.

Zároveň konštatoval, že *„otázka zavinenia a tak aj otázka, či obvinený je kulakom a či stredným alebo malým roľníkom, je predmetom dôkazného konania tak isto, ako objektívne znaky trestného činu a preto záver o tejto skutočnosti musí byť podložený skutkovým zistením tak isto ako záver o objektívnej stránke trestného činu.“*

Trestná represia bola uplatňovaná aj voči kulakom, ktorí boli pôvodne donútení vstúpiť do jednotných roľníckych družstiev. Obvykle boli takto označení pôvodne najväčší hospodári v príslušnej obci, ktorí požívali aj prirodzenú autoritu a ich vodcovská rola zvyčajne pretrvala aj pri spoločnom hospodárení v družstve. Príslušné smernice predpisovali, že je ich treba z družstiev vypudiť a zároveň malo ich vykonštruované obviňovanie zo sabotovania činnosti družstiev zvnútra slúžiť na propagandistické zdôvodnenie počiatkových hospodárskych neúspechov kolektívneho poľnohospodárstva.

Masová nezákonnosť a zneužívanie justície bezprostredne po februári 1948 sa neskôr stali aj predmetom spätnej reflexie samotného vládnuceho režimu, ku ktorej bol donútený po mocenskom otrase v celom sovietskom bloku v roku 1956.

Stalinský teror vrátane početných justičných vražd bol v oficiálnej propagande režimu eufemizovaný ako „porušovanie socialistickej zákonnosti“, či „deformácie“ v „dobe kultu osobnosti“, pričom rehabilitácie sa spočiatku vzťahovali len na vrcholných predstaviteľov vládnuceho režimu postihnutých monsterprocesmi. Napokon sa paradoxne aj v rámci rehabilitácií fakticky opäť uplatňoval „triedny prístup“.

Ten bol neoddeliteľnou súčasťou komunistickej justície až do pádu vládnuceho režimu v roku 1989, po ktorom sa všetky obeť politicky motivovanej represie dočkali úplnej rehabilitácie.